

KELEMEN ZOLTÁN

„Más a dallam egy a nóta”¹

A cigány népdal és a magyar irodalom kulturális kölcsönösségei:
József Attila *Tiszta szívvel* című versének eredete a 19–20. század
fordulójának erdélyi cigány népköltészetében

milarepakz@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7155-2679

HELIKON

„The melody is different, the song is the same”

The cultural mutualities of the Gypsy folk song and Hungarian literature:
The origins of Attila József’s poem *With Pure Heart* in the Transylvanian
Gypsy folk poetry of the turn of the 19th–20th centuries

Absract

The thesis continues the investigations begun by, among others, József Hála and András Lengyel, when Antal Herrmann, in connection with his Romological research, reveals a previously unknown connection between some of the Gypsy folk poetry material found in Herrmann’s legacy, Herrmann’s notes, and Attila József’s poem *Tiszta szívvel*. The author interprets the fairy-tale-mythical-ethnographic role of the grasses and flowers growing on the graves by reading them in parallel with the death cult and the poor young man – outlaw tradition, and their mainly Roma manifestations. This single moment in Attila József’s poem is as multifaceted as in the folk poetry material to be processed, and in addition to the outlaw motif, it is also an important motif of the love thread of Gypsy folk poetry. The analysis, relying primarily on Herrmann’s research and the further results of the aforementioned József Attila literature, deepens the research towards the examination of Hungarian Roma poetry in general, attempting to demonstrate the continued existence of the analyzed motif. The thesis is related to both the literatures of regions and geographical areas and the concepts of world literature. However, it would like to pay tribute to the comparative literary research of the predecessor of the University of Szeged, the Royal Hungarian Franz Joseph University of Kolozsvár, which began at the turn of the 19th and 20th centuries.

Keywords: József Attila’s poetry, Roma literature and ethnography, cultural anthropology, funeral and mortuary cults

¹ KÁNYÁDI Sándor, *Dél keresztye alatt: Sörény és koponya: Új versek* (Debrecen: Csokonai Kiadó Vállalat, 1989), 45.

Helikon 72 (2026) 1

DOI: 10.57226/Hel.2026.1.4

A magyar és közép-kelet-európai kultúrák (népi hagyomány) történetében immár lassan félezer éve, filológiailag kimutathatóan pedig több, mint kétszáz esztendeje játszik fontos szerepet egy nemzetet soha nem alakító kisebbség, a cigányság, avagy a romák. Ez a kisebbség, jóllehet Európa és a mediterráneum egész területén elterjedt, mióta kultúrájának írásosan rögzített, vizuálisan és hangzó anyaggal is dokumentált korpusza van, főleg a nehezen meghatározható, közelebbről Közép-Kelet-Európának, illetve a Balkánnak nevezhető területen van jelen számottevően. Ebből a szempontból szorosabban véve az egykori Magyar Királyság, azaz a Kárpát-medence területét, viszonylag egységesebb csoportosulásokra, műveltségi mintázatokra, hagyományokra bukkanhat az érdeklődő, amelyek eredetét már a 19–20. század fordulóján – főképpen magyar – kutatások kimutatták. Az utóbbi időben a térség több országában is előrelépések történtek a romológia területén, ahogy erről például Bódi Zsuzsanna egy 2001-es nemzetközi konferencián beszámolt.² Az, hogy az elmúlt mintegy száz évben a roma kultúra, a cigányság egyik legjelentősebb kutatója és elemzője a magyar tudományosság volt a többségi befogadó társadalmak közül, az eredmények tekintetében kétségtelen,³ még akkor is, ha a különböző kutatási irányok tudományelméletileg általában éles vitában állnak egymással, s ez a vita nemcsak az értelmezésekben, de a nyersanyag feldolgozásában, elsődleges megítélésében is megmutatkozik. A hagyományos magyar nemzet-kép az etnografikus kutatásokban is előtérbe helyezi a nyelv kérdését, holott tudható, hogy a „nyelveknek alapvető jelentősége van az etnikai azonosságtudatban, de ugyanakkor nem cáfolható az sem, hogy a nyelv eltűnése után – akár évszázadokon át – eleven lehet az etnikai identitás.”⁴

A többségi-kisebbségi viták talán legnyilvánosabb területe a közös kulturális-történeti múlt, melynek meghatározó szereplőit előszeretettel sajátítják

² „Brnóban cigány múzeum jött létre, Lengyelországban, Bulgáriában, Ukrajnában és Magyarországon az országos múzeumi hálózaton belül adtak helyet cigány gyűjteményeknek. Szerbiában a kutatások szervezése érdekében már 1977-ben akadémiai bizottság alakult.” BÓDI Zsuzsanna, „Cigány néprajzi kutatások Közép- és Kelet-Európában”, in *Cigány Néprajzi Tanulmányok 10. / Studies in Roma (Gypsy) Ethnography 10*, szerk. BÓDI Zsuzsanna, 7–14 (Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 2001), 7.

³ GÖRÖG Veronika, „A cigány folklór eredete, hitelessége és jellemzői”, in *Cigány néprajzi tanulmányok 2. / Studies in Roma (Gypsy) Ethnography 2: Az I. Nemzetközi Cigány Néprajzi-, Történeti-, Nyelvészeti és Kulturális Konferencia előadásai / Readings of the 1st International Conference on Gypsy Ethnography, History, Linguistics and Culture*, szerk. BÓDI Zsuzsanna, 122–134 (Budapest: Mikszáth Kiadó, 1994), 127.

⁴ UJVÁRY Zoltán, „A cigányság néprajzi kutatásának néhány kérdéséről”, in BÓDI, szerk., *Cigány néprajzi tanulmányok 2...*, 32–38, 33.

ki a többségi és kisebbségi retorikák egyaránt. A magyarországi közös kulturális hagyomány szempontjából Juhász Gyula vagy Dankó Pista elhelyezése, magyar és cigány identifikációja már egyértelműnek tekinthető, de például a világhírű sportoló Papp László vagy az előadó Cziffra György hovatartozása továbbra is aktuális értelmezés kérdése. Az alábbiakban egyrészt egy hasonlóan problematikus életművel kapcsolatban inkább a kérdések fenntarthatósága lesz a vizsgálat középpontjában, másrészt ezzel összefüggésben mégis bizonyos filológiai kimutatható tények megállapítása, rögzítése.

Többen többször írtak már József Attila és a cigány irodalom kapcsolatáról, főképp a *Tiszta szívvel* című verse⁵ kapcsán. Van a szakirodalomnak olyan – minőségileg és mennyiségileg – jelentős része, mely nem említi a költemény cigány népi hagyományokkal, kultúrával való lehetséges kapcsolatát, s azokat az irodalmi jelenségeket, amelyek segítségével József Attila költészetének cigány néprajzi eredete kimutatható. Teljesen eltérő, de tudományosan és filológiai nem kevésbé megokolható hatásokból származtatják a művet, beleértve ebbe a magyar folklórral való összefüggéseket is. Sok kutató még ma is általában a magyar népdalra gondol, hogyha a *Tiszta szívvel* szóba jön.⁶ Péter László *József Attila és a népköltészet* című munkájában egyrészt kérdésessé teszi, hogy mikor, milyen körülmények között érték a népművészet első impulzusai a költőt, másrészt szegedi egyetemi tanulmányai alapján rámutat a néprajzzal, és nem utolsó sorban a cigány néprajzzal való kapcsolatára.⁷ Péter később említi, hogy Herrmann Antalnál, a néprajz professzoránál az első félévben „kitűnő szorgalommal és eredménnyel” végzett, míg a másodikban „jeles szorgalommal és eredménnyel.”⁸

A *Tiszta szívvel* egyik első meghatározó reflexiója Ignotustól származott, aki a *Nyugat* 1926. szeptember 15-i számában nemcsak teljes egészében idézte a fiatal költő versét (ezzel nem mellesleg felülírta a költemény közlésével kapcsolatos előzetes szerkesztői elképzeléseket),⁹ de mellett, hogy a magyar irodalom legújabb irányait látta bele, következetesen rámutatott a mű magyar

⁵ Megjelent 1925. március 25-én, a *Szeged* című napilapban.

⁶ Sokan azt hitték, hogy az egyébként budapesti születésű költő egy Szeged-környéki vagy erdélyi tanyáról származott. Lásd BÓKAY Antal, *Líra és modernitás – József Attila én-poétikája* (Budapest: Gondolat Kiadó, 2006), 63.

⁷ PÉTER László, *József Attila nyomában: Válogatott írások* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2000), 63–64.

⁸ PÉTER László, *József Attila Szegeden* (Szeged: Bába Kiadó, 2005), 94.

⁹ „Ignotus ráadásul nem csak pozitív véleményt mond, hanem írása végén idézi a teljes költeményt. [...] Ignotus különös akciója kettős poétikai üzenetet vitt a költőnek. Egyrészt a *Nyugat* (ekkor már aktívan a szerkesztésben nem közreműködő) főszerkesztője felülírta a folyó-

népi eredetére.¹⁰ *Curriculum vitae*-jában a költő is megemlékezik róla, mint sorsdöntő verséről, mely a Horger Antallal való konfrontációhoz vezetett. Ugyanitt ír Hatvany Lajos méltató szavairól, valamint arról, hogy a *Nyugat* már tizenhét éves kora óta közölte verseit.¹¹ Szabolcsi Miklós a *Tiszta szívvel* kapcsán többször megemlíti a magyar népdal hagyományának fontosságát (a *Kádár Kata* balladára is utal), de a vers keletkezése tekintetében kevésbé a népdalt, inkább a „beszédfogantatást” sejteti. Másrészt a folklór mellett hangsúlyosan helyezi el abban a szépirodalmi hagyományban, melyet Ady, Villon, Erdélyi József és Tersánszky Józsi Jenő nevével jelöl ki.¹² Bókay Antal a *Nincsen apám, se anyám* kötet verseit a „dalszerű, magyaros, népi forma” és a „whitmani háttérű avantgárd szabadvers” két végpontja között helyezi el.¹³ Rámutatva egyúttal, hogy a mű új poétikát kezdő, programadó vers, mely nagy belső erővel szervezi saját kötetét.¹⁴ Véleménye szerint a *Tiszta szívvel* központi magva a „szív” szó, „a háttérben sokkal több rejlik, mint pusztán fiatalos, mindent elutasító hév vagy éppen a tényleges élethelyzet elkeserítő nyomora.”¹⁵

Tverdota György a verskezdő tagadó sorokat szinte Vörösmarty *Szózatá*-nak visszavonásaként értelmezi, de mindenképpen általános emberi létválság kifejezéseként, melynek ugyanakkor nyomon követhető életrajzi, irodalomtörténeti illeszkedési pontjai is vannak, mint az árvaság, éhezés, vagy Horger Antal fellépése.¹⁶ Az éhezés Bókay Antal kutatásai alapján lehet önként vállalt böjt is, ennek Bókay mind életrajzi, mind poétikai eredeteit kimutatja.¹⁷ Eh-

irat tényleges irányítójának véleményét, hiszen József Attila korábban elküldte versét a folyóiratnak, de Osvát nem közölte. Másrészt véleményével megerősítette abban, hogy a követett poétikai stratégia helyes.” BÓKAY, *Líra és modernitás*, 62.

¹⁰ IGNOTUS, „Vers és verselés”, in *Kortársak József Attiláról I.: 1922–1937*, szerk. BOKOR László és ILLÉS László, kiad. TVERDOTA György, Új Magyar Múzeum 13, 94–95 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987).

¹¹ JÓZSEF Attila, „Curriculum vitae”, in JÓZSEF Attila, *Összes művei IV. Novellák, önvallo-mások, műfordítások: Pótlások az I–III. kötetekhez*, kiad. FEHÉR Erzsébet és SZABOLCSI Miklós, 34–37 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967).

¹² SZABOLCSI Miklós, „Tiszta szívvel”, in SZABOLCSI Miklós, *József Attila-versek elemzése, Műelemzések Kiskönyvtára*, 22–23 (Budapest: Tankönyvkiadó, 1980). Vö. ezzel TVERDOTA György, „szublimálom ösztönöm”: *József Attila-versek elemzései* (Budapest: Universitas Kiadó, 2006), 46.

¹³ BÓKAY, *Líra és modernitás*, 55.

¹⁴ Uo., 64.

¹⁵ Uo., 65.

¹⁶ A generációs panasz és vak lázadás Tverdota szerint éppúgy elfogadható jelentése a műnek, mint az erősnek tűnő életrajziság. TVERDOTA, „szublimálom ösztönöm”..., 42–43.

¹⁷ BÓKAY, *Líra és modernitás*, 77–78.

hez kapcsolódóan a bűnözésnek (betörés) például Lengyel András szerint lehet a forradalmi terrorral (jakobinus), de a mélyszegénységgel összefüggő, szociális vonatkozása is: „[...] az ilyen paradox devianciák egyáltalán nem egyedi-esetleges választások eredményei. Csak tudatosulásuk egyéni teljesítmény.”¹⁸ Az életmű egészébe helyezve a verset, Tverdota rámutat, hogy a semmiből kiinduló, a mindent tagadásban megéneklő lírai alaphelyzet a költő egyik legtöbbet és legtudatosabban használt eszköze: „az egyed megfosztása támpontot, biztonságot adó meghatározottságaitól egyáltalán nem ritka lírájában.”¹⁹ A fegyelmezett verselés Tverdota számára a magyar avantgárd stílusjegyének hordozója: a végletekig szabad-szabados, ráadásul néhol már szürreális tematika formai fegyelemmel épül alkotássá.²⁰ Nem véletlen a mű kapcsán a szürreális jelző. Szabolcsi Miklós mutat rá, hogy a *Tiszta szívvel*ben az egyetlen „gazdasági” értékként megjelenő fiatalság, pontosabban ennek áruba bocsátása a francia szürrealistáknál köszön vissza.²¹ A már szinte anarchiába²² tartó tagadás irodalomtörténeti összetettségét igazolhatja a költő egy rövid levélrészlete is, melyet 1926. augusztus elején többekkel együtt írt Hatvany Lajosnak: „Tiszta szívvel égbe és kitörök!”,²³ valamint Szabolcsi Miklós érzékeny környezetrajza, mely az ifjú költőt és hátterét mutatja be szintén életrajzi adatok alapján *József Attila élete és pályája* című művében.²⁴ Jellemző a magyar avantgárd poétikai szigorára, hogy Kassák 1924-ben éppen arra kéri a költőt, hogy ne írjon felváltva népdalokat és avantgárd verseket. Mintha a népi kultúra nem lehetne része az avantgárdnak.²⁵

1924-ben jelenik meg Ivan Goll szerkesztésében *Les Cinq Continents* című költői antológia, melynek József Attilára gyakorolt hatásáról Szabolcsi Miklós értekezik. Számos motívum, szimbólum, szó szerkezet és egyéb költői eszköz, néhány konkrét idézet szerepel Szabolcsi munkájában, melyeknek közvetlen kapcsolata, megjelenése a József-életműben kimutatható. Ezek között olvasható a szerb – a század elején anarchista – költő Miloš Crnjanski *Hymne*

¹⁸ LENGYEL András, „József Attila *Cigánydala*”, *Tiszatáj* 74, 12. sz. (2020): 81–92.

¹⁹ TVERDOTA, „szublimálom ösztönöm”..., 45.

²⁰ Uo. 47–48.

²¹ SZABOLCSI Miklós, *József Attila élete és pályája*, 2 köt. (Budapest: Kossuth Kiadó, 2005), 1:614.

²² Schmitt Jenő Henrik ideális anarchizmusának hatásáról és a Nietzsche-t olvasó József Attiláról lásd TVERDOTA György, *Gondoljátok meg, proletárok I: Az ifjú József Attila* (Budapest: Osiris Kiadó, 2021), 733.

²³ JÓZSEF Attila, *Levelezése*, szerk. STOLL Béla (Budapest: Osiris Kiadó, 2006), 116, 633.

²⁴ SZABOLCSI, *József Attila élete és pályája*, 1:124, 1:786.

²⁵ BÓKAY, *Líra és modernitás*, 62.

(*Himnusz*) című verse, mely szinte szó szerinti fordítása lehet a *Tiszta szívvel* első versszakának.²⁶ „Több ez talán pusztá tipológiai analógiánál, véletlen egybeesésnél, magának Gollnak *Gare Montparnasse* című verse rokonsága későbbi József Attila versekkel bizonyos” – írja Szabolcsi,²⁷ aki *Tiszta szívvel* elemzésének kezdetén fontos szerepet szán a lázadó, anarchista, nyomort felpanaszló költői előzményeknek az életműben.²⁸ Véleménye szerint a népies hang ezzel a verssel éri el tetőpontját József Attila művészetében. Gondolatmenetét a következőképpen zárja:

József Attila éppúgy, mint Kodály Zoltán is, a népdalban, a népi hangban nemcsak színezőt, frissítőt, érdekes ízt látott, hanem az emberi szépség, teljesség, mindenesetre az emberi szolidaritás, a valódi hagyományba és folytonosságba való kapcsolódás eszközét is.²⁹

Bókay Antal *A késő modern poétika alapja – a szelf új rajza* című tanulmányában a *Tiszta szívvel* kapcsán arra inti az olvasót, hogy bármennyire is szerteágazónak tűnhet a hatástörténet, a szimbólumok és a motívumok kölcsönössége egyrészt a Kárpát-medence irodalmaiban, másrészt a kortárs nyugati-európai irodalmakban, észre kell venni, hogy a vers saját jogán vált fontossá már a korszak művészetében, valódi újdonságként jelentkezett.³⁰ Ady *Szeretném ha szeretnének*, Babits *Cigánydala* és a népdalhagyomány rövid áttekintésével megállapítja, hogy valójában egyik sem lép túl a korszak elidegenettségéből származó egzisztenciális jelenségeken, viszont a *Tiszta szívvel*

egy nagyon tiszta, nagyon eredeti tény felfedezése, minden morális vagy pszichológiai vonatkozás nélkül. Nem azt mondja, hogy elvesztettem, hogy magamra maradtam, hanem azt, hogy *ilyen vagyok*. [...] a „nincs”, a „nem” alapvető létmeghatározó szerepéről, valamiféle személyes ontológiáról, a létezés bizonyos értelemben elkerülhetetlen és üdvözlendő ’nincsré’, létkivetettségre építettségéről van szó.³¹

²⁶ „Nous n’avons rien. Ni Dieu ni maître. / Notre Dieu est le sang. / pour nous il n’y a ni mère ni maison / ni logement ni enfants.” Idézi: SZABOLCSI, *József Attila élete és pályája*..., 1:451.

²⁷ Uo., 451.

²⁸ Uo., 613.

²⁹ Uo., 620.

³⁰ BÓKAY, *Líra és modernitás*, 68–69.

³¹ Uo., 70.

Ugyanakkor Bókay Claude Lévi-Strauss a néprajzban és a mítosz kutatásokban is alkalmazott strukturális antropológiájának formális képleteiben rögzíthetőként is felírja a vers első versszakát.³² A *tiszta* ebben az értelmezésben nem erkölcsi kategória, ezért nincs Bókay szerint ellentét a *tiszta* szív és a társadalomellenes cselekedet között, viszonyuk inkább valamely abszolútumot, meghaladást tételez. Semmiből létrejövő alap, melynek nincs szüksége sem a kereszténység eredendő bűnfogalma szerinti apa-anya kezdetre, de a görög hagyomány szerinti (és például Oidipusz mítoszában kifejeződő) apa-hatalom struktúrára sem.³³ Másrészt megjegyzendő, hogy a szív, azaz a lélek egyes cigány törzsek hiedelemvilágában „tiszta”, ami számukra azt jelenti, hogy örökkévaló, halhatatlan, romolhatatlan.³⁴

A szegedi egyetem erőteljes szellemi műhelyként jelentős hatással volt a költőre, erről Tverdota György ír *Az ifjú József Attila* című művében.³⁵ Ugyanitt olvashatunk azonban arról is, hogy tanulmányai kampányszerűek voltak, hiperaktivitást mutattak, ismereteinek felhasználása a tudományos paradigmától a pragmatikus poétikai felhasználás irányába mutatott, s ezt kortársai nyilván nehezen értelmezhatték.³⁶ Tverdota véleménye szerint a cigány folklór hatása a *Tiszta szívvel* című versben Herrmann Antalnak a *Pallas Nagylexikon*ba írt szócikkén alapul,³⁷ de emellett, hogy ő is ír Babits *Cigánydalának* hatásáról vagy Ady *Szeretném ha szeretnének* verséről, egy, a 2x2-ben megjelent Lengyel József-novellára is hivatkozik, mint lehetséges hatásra.³⁸ Babits verse³⁹ Lengyel András szerint az apától-anyától való megfosztottság motívumán túl – mely érdekes és eddig nem említett paradoxon a versben, ha figyelembe vesszük, hogy a beszélő éppen az anya-fiú kapcsolat, a bűn és a szabad szexualitás léttapasztalatának verssé élését is kódolta a *Tiszta szívvel* versvilágába, mint olyat, mellyel nem kell-szabad feltétlenül azonosulni, de jelenlőségét nem lehet nem tudomásul venni.⁴⁰

Az utóbbi években felvetődött a *Tiszta szívvel* cigány néprajzi eredeztetése, esetleges cigány motívumokkal vagy a cigány folklórral való kapcsolata. A be-

³² Uo., 67–68.

³³ Uo., 90.

³⁴ Delia GRIGORE, „A halálkép és a temetési szokások hagyományos, roma megközelítése: Romániai kalderás romák”, in BÓDI, *Cigány Néprajzi Tanulmányok* 10, 86–93, 89.

³⁵ TVERDOTA, *Gondoljátok meg, proletárok...*, 733.

³⁶ Uo., 734–735.

³⁷ Uo., 840.

³⁸ Uo., 841.

³⁹ BABITS Mihály, *Összegyűjtött versei* (Budapest: Századvég Kiadó, 1993), 139–141.

⁴⁰ LENGYEL, „József Attila *Cigánydala*”, 90.

vezető sorokról, amelyeket általában kortárs politikai indíttatásának gondoltak, az ezirányú kutatás belátta, hogy alapvetően ezek is lehetnek cigány folklorisztikus eredetűek. Kutatások, elemzések próbálják meg kimutatni József Attila esetleges cigány eredetét, ahogy román származásával már életében és közvetlenül a halála után is foglalkozott az irodalom és a sajtó, s ezúttal egyáltalán nem *A Dunánál* című vers híressé vált idézetére kell gondolni, inkább arra, hogy bizonyos román értelmiségi körök József Attila elhunytával az elmagyarosodott nagy román költőt gyászolták.⁴¹ Lengyel András *József Attila Cigánydala* című elemzésében többek között Spiró György *Válasz egy dicséretre* című cikkének félmondatára⁴² hivatkozva ír a költő valószínűsíthető cigány származásáról.⁴³

József Áron [...] a jelek szerint nem egyszerűen „román” volt, hanem – ugye, még ma is sokakat meghökkent?! – „oláh cigány”. Ezt a származást ugyan átszínezte az erdélyi, majd budapesti (egészen sikertelen) asszimilációs kísérlet, amely 1908 után disszimilációs fordulatba csapott át (erdélyi „román” lett, aki egy cigánytelepen élt), de az etnikai, nyelvi és szociokulturális képlet meglehetősen zavaros. József Áron eredetét, onomasztikai elemzés alapján, a ciganológusok „oláh cigányként” határozták meg. [...] Helyét nem találása, bizonyos jogi normákon való „rugalmas” átlépése (például még élt első felesége, akitől soha nem is vált el, amikor már – igaz, Erdélyben – újránősült!), életvitelbeli nyughatatlansága stb. jellegzetes posztnomád habitusra vall. Rosszul integrálható, „deviáns” alkat volt. S nem kétséges, habitusából fia is örökölt valamit. Ha mást nem, lelki labilitását, nehezen regulázhatóságát, s egyáltalán nem utolsó sorban elnyomhatatlan szabadságvágyát.⁴⁴

Lengyel szerint a József testvérek közül Jolán volt az, akinek személyes kapcsolata is volt apjukkal, s aki így mesélt róla a költőnek. Lengyel véleménye

⁴¹ Az *Új Magyarország* 1938. január 10. számában *A „Curentul” Romániának követeli – József Attilát is* címmel indulatos cikk jelent meg abból az alkalomból, hogy a bukaresti lap „Kérdőre vonja a »hivatalos« román irodalmat, hogy miért tűrte a nagy román költőnek: József Attilának elmagyarosodását.” Ugyanitt a költőt mint mindkét szülői részről igaz magyart mutatják be. *Kortársak József Attiláról II. (1938–1941)*, szerk. BOKOR László, kiad. TVERDOTA György, Új Magyar Múzeum 14 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987), 923.

⁴² SPIRÓ György, *Válasz egy dicséretre*, hozzáférés: 2019.01.06, <https://www.es.hu/cikk/2003-01-04/spiro-gyorgy-valasz-egy-dicseret-re.html>.

⁴³ LENGYEL „József Attila *Cigánydala*”, 92.

⁴⁴ Uo., 88.

az, hogy cigány származásáról maga a költő is tudott, ezért választotta a szegedi egyetemen Herrmann ciganológiai tanulmányait. Azzal együtt, hogy tudható, a költő kisebb számban bár, de más etnográfiai órákat is hallgatott, Tverdota György hívja fel a figyelmet arra, hogy a József Attila néprajzi tanulmányai feltehetőleg szótörténeti-nyelvészeti eredetűek lehetnek.⁴⁵ Lengyel a továbbiakban említi még mindezzel kapcsolatban Juhász Gyulát mint mentort és barátot, akinek cigány származása mára jórészt ismert.⁴⁶

Murányi Gábor *Íme, hát meglették...* című munkájában szintén József Attila cigány származásáról ír. Amellett, hogy fontosnak, sőt ihletőnek véli a *Tiszta szívvel* című vers kapcsán a *Pallas Nagy Lexikona Cigány* szócikkét, tisztában van vele, hogy a nehéz anyagi körülmények között élő költő nem birtokolhatta az 1892–1896 között megjelent enciklopédiát, úgy gondolja, hogy a szegedi egyetemi könyvtárban tanulmányozhatta a gyűjtemény említett szócikkét.⁴⁷ Közvetett bizonyítékként említi Herrmann Antal előadásait a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen, melyeket József Attila látogatott, ugyanakkor megjegyzi, hogy a hetvenkét éves

„eredeti egyéniségű” professzor nem jeleskedett túlságosan az előadások során. „Hangja gyöngye, kifejezésmódja gyors és elharapott volt [...] mégis szuggesztív hatás áradt meleg meggyőződéséből, lelkesedéséből, hallgatósa inkább szívével érezte, mint eszével követte fejtegetéseit.”⁴⁸

Ezzel szemben Bódi Zsuzsanna Herrmannról írván így foglalja össze gondolatait:

HERRMANN objektív tudományos ismeretek átadására törekedett, hangsúlyozva a cigányság differenciáltságát, de a politikai döntéshozók nemigen hallgatták meg javaslatait, ahogy ezt többször is szóvá tette. Ma is kérdés, hogy mi a kutatási területe egy-egy tudományágnak: a cigányok, vagy a „cigányság problémái”. A napjainkban már jelentősen

⁴⁵ TVERDOTA *Gondoljátok meg, proletárok I...*, 734.

⁴⁶ LENGYEL, „József Attila *Cigánydala*”, 89.

⁴⁷ MURÁNYI Gábor, *Szövedékek: 50 év, 50 írás József Attiláról* (Pécs: Kronosz Kiadó, 2022), 112. Megjegyzem, a lexikon olvasására valószínűleg Espersit János makói házában is lehetősége volt.

⁴⁸ Uo., 113.

rétegzett magyarországi cigányság egyes csoportjaira vonatkozó objektív, rendszerezett ismeretekkel még adós a hazai kutatás.⁴⁹

Habár Voigt Vilmos felhívja a figyelmet Herrmann eredendően „pittoreszk és külön”⁵⁰ életvitelére, tudósi-oktatói eredményeit alapos vizsgálat során mutatja ki, akárcsak Paládi-Kovács Attila *Herrmann Antal a magyar néprajzkutatás intézményesüléseért* című tanulmányában.⁵¹ Péter László Bálint Sándor egyetemi tanulmányai kapcsán arról ír, hogy milyen jelentős hatással voltak a későbbi tudásra az idős Herrmann szegedi előadásai.⁵² Murányi romantikus adalékokat szolgáltat Herrmannról, miszerint az 1885-as cigányok között töltött esztendő során még a vajda családjába is beházasodott, hogy elnyerje a karaván bizalmát. Ráadásul úgy véli, Herrmann a *Pallas* említett cikkébe a később súlyos mentális betegséggel küzdő pályatárs, a vele együtt gyűjtő Wlislocki Henrik kutatásait használta fel. Mindennél fontosabb azonban, hogy Murányi szerint Herrmann saját jegyzeteit is számon kérte a szegedi kollokviumokon.⁵³ Így József Attila olyan kéziratosszövegeket is tanulmányozhatott, melyek jelenleg még mindig a professzor hagyatékában találhatóak a Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Kuno Könyvtárában.⁵⁴ Murányi egyik következtetése az, hogy az újabb kutatások tükrében a József Attila életmű nemcsak Horger Antal miatt kötődik a szegedi egyetemhez, de Herrmann Antal ihlető-segítő oktatói munkája által is. Lengyel András úgy látja, hogy nem annyira József Attila közvetlen cigány származása a fontos, hanem – és főképpen a *Tiszta szívvel* kapcsán – „egy társadalmon kívüli, félreszorult populációval való személyiségtörténeti jelentőségű morális azonosulás. Ez, mielőtt bárki félreértené, nem etnikai, hanem magatartásbéli, habituális identifikáció.”⁵⁵ A lázadás létből fakadó szükségszerűségének tudatos

⁴⁹ BÓDI Zsuzsanna, „Előszó”, in szerk. BÓDI Zsuzsanna, *Cigány néprajzi tanulmányok 8. Studies in Roma (Gypsy) Ethnography 8: Tanulmányok Herrmann Antal emlékére Studies in Memory of Antal Herrmann*, 2–8 (Budapest: Magyar Néprajzi Társaság, 1999), 7.

⁵⁰ Uo., 56.

⁵¹ Uo., 44.

⁵² PÉTER László, „Bálint Sándor pályája”, *Tiszatáj* 41, 8. sz. (1987): 11–12.

⁵³ MURÁNYI, *Szövedékek...*, 114.

⁵⁴ „Eme hipotézist még az is alátámasztja, hogy az egyetemi kurzus kezdete és a *Tiszta szívvel* megjelenési dátuma között igen rövid idő telt el. A cigányok költészetéről tartott egyetemi előadások ugyanis 1924 októberében kezdődtek, a költemény pedig 1925. március 25-én jelent meg a *Szeged* című napilapban.” Uo.

⁵⁵ LENGYEL, „József Attila *Cigánydala*”, 90.

vállalásáról, pontosabban ennek költészeti manifesztációjáról lenne szó ilyen formán, mely messze túlnő az etnikai kérdések köznapiságán.

József Attila apai leszármazásával kapcsolatban valójában igen kevés tudható. Mindebből pusztán egy fontos, de nem kellően meghatározott adalék Méliusz József *Hogyan halt meg József Attila édesapja* című hosszabb oknyomozó riportja a *Brassói Lapok* 1940. március 3. számában. Méliusz 1938 elején írhatta meg munkáját, Fejtő Ferenc indíttatására, aki 1938. január 5-i levelében közölte vele, hogy a költő apja valószínűleg Temesvárott él, munkás, Josif Áron néven. Szabolcsi Miklós szerint 1900-ban magyarosította Iosifu Aron nevét hivatalosan József Áronra.⁵⁶ Méliusz beszámol arról, hogy József Jolán emlékezése szerint édesapjuk az utolsó közlés szerint Craiovából tűnt el 1909-ben, tehát nem Amerikába, csak Romániába költözött. Fejtő meg nem nevezett útmutatása alapján utazott Méliusz Temesvár Gyárváros nevű külterületére, ahol megtudta, hogy Iosif Aron valóban ott élt, de 1936-ban családjával együtt elköltözött még messzebb, a Strand-telepre, majd a Kuncz-telepre. Ott tudta meg egy mosónőtől, hogy „Áron bácsi”, aki szokott beszélni „Budapesten nagy úrként” élő fiáról, mintegy két hónapja halott. Az újságíró látott egy szellemileg fogyatékos gyermeket, aki állítólag Áron bácsié volt, valamint megtudta, hogy Áron bácsi felesége él még, de hogy hol van, azt nem lehet tudni. Tehát semmilyen kézzelfogható tény, adat nem állt Méliusz rendelkezésére arról, hogy valóban József Attila édesapjának nyomára bukkant-e, sőt az sem bizonyos, hogy a többszörös költözések alanya ugyanaz az Áron bácsi lett volna. Az azonban, amit szuggesztív beszámolójában riportja alanyáról és annak környezetéről nemzetiségi tekintetben ír, mindenképpen elgondolkoztató:

Cigányok, magyarok, románok laknak errefelé, egymásra hányva vegyesen, mélyen alatta az emberi élet bármilyen feltételének. Ez az a világ, ahol már nem cigány a cigány, nem magyar a magyar, nem román a román, ahol az embereknek már nincsen nemzetiségük és végeredményben teljesen mindegy is, hogy József Áront keresem-e vagy Iosif Áront... [...] Áron bácsi román volt-e, vagy magyar, ezt a kérdést nem érti meg a szomszédasszony, beszélt románul is, magyarul is. Áron bácsi volt, egyszerűen Áron bácsi volt.⁵⁷

⁵⁶ BOKOR és TVERDOTA, *Új Magyar Múzeum*, 1538. A cigányok névváltoztatási szokásaihoz lásd: ZSUPOS Zoltán, *Az erdélyi sátoros taxás fiskális cigányok nevei a 18. században*, in BÓDI, *Cigány néprajzi tanulmányok* 2., 186–194, 188–189.

⁵⁷ BOKOR és TVERDOTA, *Új Magyar Múzeum*, 1258–1259.

Nem a nemzeti-nemzetiségi hovatarozás válik tehát fontossá, hanem a közös sors, a mélyszegénység, mely József Attila több versének is témája. Tovább bonyolítja, pontosabban relativizálja a költő eredetének kérdését egy Galamb Ödönnek 1927. január 23-án, Párizsból írt levele, melyben utal arra, hogy egyik szegedi oktatója oláhnak nevezte. Megjegyzést nem fűzve hozzá, utóbbi eseményről Szabolcsi Miklós is ír említett munkájában, mely a költő és Horger Antal közös történetének alapos áttekintését adja.⁵⁸ A Galamb Ödönnek írt levélben érdekes és ellentmondást keltő lehet továbbá, hogy ekkor mintha még annyira nem érintette volna tragikusan Horger Antal kijelentése, mivel tőle is kéri a vizsgaanyagot, melyet hazatérve teljesíteni akar, tehát ebben az időben valószínűleg folytatni szeretne volna szegedi egyetemi tanulmányait.⁵⁹ József Attila cigány eredete mindenképpen fontos a cigány kisebbség, és a többségi befogadó nemzet, a magyarság félévezredes közös kulturális története szempontjából, valamint a kisebbség-többség társadalmi és művelődéstörténeti érintkezése tekintetében, de jelen tanulmány a továbbiakban ezzel nem foglalkozik.⁶⁰

A *Tiszta szívvel* című vers a *Hej tulipán tulipán...* kezdetű magyar népdal dallamára készült. Hegymegi Kiss Áron gyűjtötte Jász-Nagykun-Szolnok megyében, a 19. század második felében ezt a régi stílusú moll pentachord magyar népdalt. Hegymegi Kiss gyűjteményéről Bartók később (1913) így nyilatkozott: „egész irodalmunk máig egyetlen dallamgyűjteménye.” A dal magyar eredete nincs ellentmondásban a vers cigány folklórba ágyazhatóságával, ellenkezőleg, bizonyítéka annak a kölcsönösségnek, mely nemcsak a magyar és a cigány kulturális hagyományok között figyelhető meg, hanem általában a közép-európai nemzetek – kisebbségi csoportok (román, szerb, horvát, lengyel, szlovák, magyar, zsidó, német stb.) – között. A többségi befogadó társadalom folklórja, kultúrája jelentős módon befolyásolja a cigányt, de amit végül a romák, mint sajátot, követendő kiválasztanak, és ahogy azt beépítik kultúrájukba, az jellegzetesen saját hagyománnyá válik. A különlegesség az, hogy általában ezeknek a kölcsönösségeknek – a mára már önálló államisággal rendelkező csoportok kultúráinak – az a cigányság volt többször (főleg a zenében) hordozója, összekötő kovásza, mely máig nem nemzetalkotó.

⁵⁸ SZABOLCSI, *József Attila élete és pályája...*, 1:435–439.

⁵⁹ STOLL, *József Attila levelezése*, 149–151, 638–639.

⁶⁰ A téma iránt érdeklődő olvasó figyelmébe ajánlom Bari Károly, *A Régi cigány szótárak és folklór szövegek I–III.* című könyv bevezetőjét: BARI Károly, *A cigányokról: Bevezetők, előszók, tanulmányok és interjúk, valamint képek az életéről, kezdettől a jelenig* (Budapest: Cigányságkutató Intézet Romano Instituto, 2021), 127.

Arról, hogy például cigány zenekarok játszanak néhány száz éve a különböző kárpát-medencei etnikumok népi ünnepein (lakodalom, temetés stb.), Bari Károly is írt.⁶¹ A cigányok ezzel gyakorlatilag megteremtettek egy közép-európai zenei koinét.⁶² Ezzel a kérdéssel talán Herrmann Antal foglalkozott először behatóan. Összehasonlító kutatásai alapján

megállapította, hogy a különböző országokban élő cigányok népdalainak előadásmódjában vannak bizonyos hasonlóságok, amelyek fellelhetők az adott ország zenéjét játszó cigány zenészek előadásmódjában is. A londoni folklór kongresszus 1891-ben elfogadta tételeit, és ezzel lezárult az évtizedekig tartó „Liszt-vita”.⁶³

Magyarországon 1861-ben jelent meg Liszt Ferenc könyve *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon* címmel, melyben a zeneszerző azt az elméletét fejt ki, miszerint „a cigányzene nem magyar, hanem cigány (indiai) eredetű, a magyar nemzeti zenét a cigányzenészek teremtették meg”.⁶⁴ Egy évvel a magyar megjelenés előtt már Brassai Sámuel cáfolja Liszt nézeteit, majd Herrmann után, 1936-os akadémiai székfoglalójában Bartók is kategorikusan elutasítja a téves elképzelést.⁶⁵ Faragó József *Régi székely népballadák a magyar cigányok körében* című tanulmányában egyrészt rámutat arra a problémára, hogy a Székelyföldön az általa magyar cigányoknak nevezett etnikumot még soha nem mérték fel önálló csoportként, másrészt hosszan méltatja a szellemi és tárgyi etnografikus kultúrában egyaránt kimutatható székely-cigány együttélés gyümölcseit. Éppen ezért azonban „A közös nyelv a sajátosságokat

⁶¹ Uo., 69–70, 125, 170–171.

⁶² Ennek általános néprajzi megnyilvánulásához lásd FARAGÓ József, „Régi székely népballadák a magyar cigányok körében”, in BÓDI, *Cigány néprajzi tanulmányok* 2., 148–155, 148–149.

⁶³ BÓDI Zsuzsanna, „Herrmann Antal és a hazai cigánykutatás”, in BÓDI, *Cigány néprajzi tanulmányok* 8., 72–86, 73. 1903-ban Herrmann Antal beköszöntőjével megjelent Tihomir R. Gjorgjević műve a szerb cigányokról, melyben ennek megfelelően így ír: „In Serbien sind die Zigeuner die einzigen Berufsmusikanten.” Ő ír arról is, hogy a cigányzenészek egy quarttall mélyebbre hangolják hegedűjüket. GJORGJEVIĆ, *Die Zigeuner in Serbien: Ethnologische Forschungen I–II* (Budapest: Buchdruckerei „Thalia” Ausgabe der „Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn”, 1903), 46–47. Műve második részét Gjorgjević József főhercegnek ajánlja. Uo., 81.

⁶⁴ HÁLA József, „Liszt Ferenc, Herrmann Antal és a cigányzene: Avagy miként inspirálta a zseni tévedése az autentikus cigány folklór kutatását?”, *Honismeret* 39, 5. sz. (2011): 40–44.

⁶⁵ Uo. Lásd még ehhez FELFÖLDI László, „A magyarországi cigányság tánc kultúrájának kutatása”, in BÓDI, *Cigány Néprajzi Tanulmányok* 10, 110–121, 110.

és a különbségeket is jól elfödi, miáltal a cigányoktól gyűjtött magyar nyelvű folklórban a cigány sajátosságokat nem könnyű mindig fölismerni.”⁶⁶

Herrmann azt a jelenséget is meglátta és tudományosan feldolgozta, hogy az autentikus cigány népdalt éneklő adatközlők nem tudnak zenélni, a zenészek már az őket körülvevő többségi vagy egyéb kisebbségi kultúrák motívumait használják, dolgozzák fel.⁶⁷ Ugyanakkor kutatásai során használt zenész adatközlőket is, mint például a jegenyefürdői Eötvös Bercit, aki zenekarvezető volt. Tőle népmeséket is gyűjtött.⁶⁸ Erdős Kamill az ’50-es években írt *A magyarországi cigányság* című munkájában ezt a jelenséget a kárpáti cigányok asszimilálódott zenekultúrája és az oláh cigányok eredeti, hangszereket nélkülöző népzeneje közti különbségtevással magyarázza.⁶⁹ Említésre érdemes, hogy József főherceg 1887. február 6-án, Ponori Thewrewk Emilnek címzett levelében részletesen beszámol a cigányok általa tapasztalt zenei sokféleségéről. Német nyelvterületen a hangszeres sokféleség dominált véleménye szerint, míg a balkáni cigány zene jelentősen szegényesebb dallamvilágú, mint például a magyar. Ugyanakkor őszintén bevallja: „nincs jó hallásom és nem tanultam soha zenét.”⁷⁰ Általánosságban megállapítható, amit Görög Veronika *A cigány folklór* című tanulmányában fogalmaz meg: a cigány etnografikus anyag származása, autentikus volta és hitelessége, sőt autonóm volta – legalábbis a klasszikus nyugati kutatások értelmében – megkérdőjelezhető. Egyes kutatók kitaranak az indiai eredet közvetlen, néprajzi igazolhatósága mellett, mások elutasítják az önálló cigány népi kultúra létét.⁷¹ Könnyen lehet, hogy a cigány kultúra a sok-

⁶⁶ „gyűjtés közben mindannyian találkozunk olyan cigány adatközlőkkel, akik a legarchaikusabb, legritkább, legértékesebb magyar folklórjavak ismerőinek, sőt környezetükben egyedüli megtartóinak bizonyultak.” FARAGÓ, „Régi székely népballadák”, in BÓDI, *Cigány néprajzi tanulmányok* 2, 148–151.

⁶⁷ Uo., 72–73. Lásd még: POZSONY Ferenc, „Az erdélyi cigánykutatások eredményei”, in BÓDI, *Cigány néprajzi tanulmányok* 10, 12–32, 13. Herrmann századfordulós kutatásait az ezredforduló magyarországi cigány zenekultúrája is igazolta. Lásd ehhez KOVALCSIK Katalin, „A folklórzenészek, a hagyományőrzők és az »elektromos cigányok«”, in uo., 130–142, 130–131.

⁶⁸ Szuhay Péter, A Néprajzi Múzeum cigány gyűjteménye és kutatásai, in BÓDI, *Cigány néprajzi tanulmányok* 8., 67–81, 73.

⁶⁹ ERDŐS Kamill, „A magyarországi cigányság”, in ERDŐS Kamill, *Cigánytanulmányai* (Békéscsaba: Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, 1989), 46.

⁷⁰ *József főherceg cigány levelezése*, szerk. SOÓS István, ford. GLONCZI Ernő (Szekszárd: Romológia Kutatóintézet, 2000). 25–26.

⁷¹ DARÓCZI Ágnes, „A magyarországi cigány folklórmozgalom”, in BÓDI, *Cigány néprajzi tanulmányok* 2, 122–129, 125–126. A kárpáti cigányokkal kapcsolatban például Erdős Kamill arról ír, hogy sem „eredeti” cigánydalaik, sem eredeti tánc kultúrájuk nincsen. ERDŐS, *A magyarországi cigányság*, 44.

féleség egységesítése, a távoli eredetű mítoszok tovább örökítése és újra értelmezése miatt nem is annyira kivétel a sokkultúrájú Európában, inkább évszázadok óta létező mintázat, törvényszerűség.

Amikor József Attila a *Tiszta szívvel* írta, akkor Szegeden tartózkodott, a szegedi egyetemen tanult. A szegedi egyetem, lévén a kolozsvári egyetem jogutódja a trianoni békediktátum után, létrejöttében döntő szerepe volt azoknak a tanároknak, akik az oktatás és a kutatás szellemi „magját” képezve költöztek Kolozsvárról az új területbe. Többek között Dézsi Lajos irodalmár, Márki Sándor történész és Herrmann Antal néprajztudós. Meltzl Hugó, aki Brassai Sámuellel együtt volt a kolozsvári egyetem összehasonlító irodalom-professzora, nagy hatással volt arra, hogy Herrmann figyelme az összehasonlító kutatások és a kulturális kölcsönösségek mintázatának vizsgálata felé forduljon.⁷² Kezdetben a német és a magyar kapcsolatokat kutatta, később elemzéseit kiterjesztette nemcsak a cigány hagyományra, de például az Erdélyben szép számú örmény kisebbség kultúrájára is. Behatóan ismerte a szociális problémaként is létező cigánykérdést, s nagy segítségére volt József főhercegnek ilyen irányú munkáiban, például közösen kidolgozott cigány nyelvtanukat a tudós fordította németre.⁷³ 1888. december 11-i, Ponori Thewrewk Emilnek címzett levelében a főherceg külön megemlékezik Herrmann professzor ciganológiai tudományos munkájáról.⁷⁴ Herrmann tagja volt a londoni Gypsy-Society-nek, amelynek időközben megszűnt lapját szintén József főherceg vitte tovább,⁷⁵ ahogy a később szintén nehéz anyagi helyzetbe került *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* is.⁷⁶ Herrmann tagja volt *Az Élet* című irodalmi folyóiratot létrehozó csoportosulásnak (1890), de Rudolf trónörökös nagy vállalkozásában, *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben* magyar néprajzi részének is szerkesztője, részleteiben szerzője lett. Ebben a munkában régi pártfogójára és munkatársára, József főhercegre bízta a cigány tárgyú részlet megírását.⁷⁷ Ez a vállalkozás később nagymértékben népszerűsíté-

⁷² GRAGGER György, „Herrmann Antal †”, in BÓDI, *Cigány néprajzi tanulmányok* 8., 8–11, 9.

⁷³ Uo. Lásd még: *Cigány Nyelvtan: Románo Csibákero Sziklaribe* írta JÓZSEF főherceg (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1888), 312–313. József főherceg levelezésében is említi Herrmannnt. SOÓS, szerk. *József főherceg cigány levelezése*, 49–50, 54.

⁷⁴ Uo., 53–54. Hasonlóan, de név említése nélkül: uo., 57., 115.

⁷⁵ Uo., 88.

⁷⁶ Uo., 89. A folyóirat sorsáról lásd VOIGT Vilmos, „Egy klasszikus, egy ismeretlen, sok megoldatlan feladat: Száz éve lett egyetemi tanár Herrmann Antal Kolozsvárott”, in BÓDI, *Cigány néprajzi tanulmányok* 8., 55–71, 61.

⁷⁷ PALÁDI-KOVÁCS Attila, „Herrmann Antal a magyar néprajzkutatás intézményesülé- séért”, in BÓDI, *Cigány néprajzi tanulmányok* 8., 39–54, 41.

tette a néprajztudományt Magyarországon.⁷⁸ Kós Károly véleménye szerint Herrmann Meltzl professzor biztatására kezdte meg romológiai kutatásait 1886-ban, Heltay Nándor népzenei feljegyzéseivel segítette őt munkájában.⁷⁹ A kolozsvári egyetemen születik meg a magyar összehasonlító irodalomtudományi kutatás Brassai Sámuellel és Meltzl Hugóval, akik nagy fontosságot tulajdonítottak a folklórkutatásnak. Többek között az ő tanítványuk Wlislocky Henrik, aki publikál a világ első komparatiztikai szaklapjába, a többnyelvű *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokba* (1877–1888), melyet szintén Brassai és Meltzl szerkesztenek. 1887 júniusában indítja el Herrmann az első magyarországi néprajzi folyóiratot, az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*t,⁸⁰ amelyhez a példát Brassai és Meltzl folyóiratából merítette, ahogy erre Voigt Vilmos rámutatott.⁸¹ 1898-ban Herrmann munkájának eredményeként kezdődik meg a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen a néprajz egyetemi oktatása, s ezzel az egyetem magyar viszonylatban első, világviszonylatban az elsők között van.⁸² Herrmann-nak a tudományossággal szemben támasztott egyik legfontosabb követelményét-tervét Kós Károly így foglalja össze: „Meg kell ismernünk azt, ami az egyeseket népekké fogja össze, és azt, ami a népeket megkülönbözteti egymástól.”⁸³ „Tárgykörébe beolvastotta az archeológiát, az embertant, primitív etnológiát; mindenikből a népet érintőt.”⁸⁴ *Erdélyi cigány népmesék* címmel 1886-ban jelenik meg Herrmann első cigány tárgyú munkája.⁸⁵ Voigt Vilmos tudósít arról, hogy Pogány Péter hívta fel először a figyelmet a Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Kuno Könyvtárában található Herrmann-hagyaték rendkívül gazdag, jórészt feldolgozatlan romológiai anyagára, ahol könyv- és folyóiratanyag is található.⁸⁶ Megjegyzendő, hogy a népdal- és népmese-gyűjteményt a Kisfaludy Társaság kiadásra elfogadta, de soha nem jelentette meg. Paládi-Kovács Attila írja Herrmannról szóló tanulmányában, hogy ezt az anyagot németül az *Ethnologische Mitteilungen* nagyrészt közölte.⁸⁷ A Herrmann-hagyatékot illető infor-

⁷⁸ Uo., 45.

⁷⁹ Kós Károly, „Herrmann Antal jelentősége a századforduló körüli néprajzi mozgalomban”, in BÓDI, *Cigány néprajzi tanulmányok* 8., 14–38, 15.

⁸⁰ Uo., 41–42.

⁸¹ Uo.

⁸² Uo., 22.

⁸³ Uo., 22.

⁸⁴ Uo., 10.

⁸⁵ Uo., 58.

⁸⁶ VOIGT, „Egy klasszikus...”, 57.

⁸⁷ Uo., 41–42.

mációk kiegészítendőek a hatalmas (nagyobbrészt magán-)levelezéssel, tanulságos jegyzetanyagokkal és például a cigányság 19. századi történetét feldolgozó jogi és törvényalkotói (gyakorta eredeti) iratokkal.

Ha a roma hagyomány felől értelmezzük, a *Tiszta szívvel* ördög-motívuma új értelmet nyerhet. Az ördög mint antagonistája a nyugati kultúrában súlyos, negatív erkölcsi meghatározottsággal bír. Lengyel András *Tiszta szívvel* elemzésében szemantikailag eleve negatív jelenséggé értelmezi az ördög mint a hús esztendő megvásárolója személyiségét, de arra rámutat, hogy ez a szerződés a két fél között szükségszerű és az etikai renden felül áll.⁸⁸ Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy az ördög például a roma népi mitológiában a nyugati többségi társadalmak hagyományától merőben eltérő szereplő.⁸⁹ Luci Ferit (aki egyben vízapa is, khthonikus isten, és ebből a szempontból fontos párhuzamokat sejtet a Világkígyóval vagy Vízkígyóval⁹⁰) három beng (ördög) szolgálja, ezek a bengék a természetisten hármasságát jellegű sötét oldalának felelnek meg.⁹¹ Az ördögök nevelő-segítő szerepe is fölbukkan a cigány folklórban.⁹² Még a 20. század második felében is megfigyelhető volt a magyarországi cigányok körében az ördöghöz fűződő, az európai hagyományoktól eltérő viszony.⁹³

Bókay Antal *Tiszta szívvel* elemzésében a szív motívuma, és ezen belül a halottat elborító föld, majd pedig a földből kisarjadó növény szerepe kulcsfontosságú:

⁸⁸ LENGYEL, „József Attila *Cigánydala*”, 83–84.

⁸⁹ SZAPU Magda, *Halotti szokások és hiedelmek a kaposszentjakabi oláh cigányoknál* (Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1984), 20–24.

⁹⁰ Mircea ELIADE, „Kozmogóniai mítosz és szent történelem”, in Mircea ELIADE, *Az eredet bűvöletében: Vallástörténeti kutatás és módszertan 1912-től napjainkig*, ford. VARGYAS Zoltán (Budapest: Cartaphilus Kiadó, 2002), 135.

⁹¹ Marie-Louis von Franz a természet-anya-istennő (adott esetben Baba Jaga) kapcsán így ír erről: „Baba Jaga ősi alakot jelenít meg, amelyben még nem vált külön a világos és a sötét. A rombolás, kétségbeesés és káosz erői töltik be, de ugyanakkor segítő természeti hatalom is. Isteni rangját világosan bizonyítja, hogy három lovas áll rendelkezésére: 'Hajnalom', 'Napom', 'Éjszakám'. Kozmikus istenség. Nála működik még az a három pár kéz is, ama kimondhatatlan, félelmetes titok, amelyet senkinek sem szabad firtatnia; valószínűleg az abszolút pusztulás és a halál misztériuma.” Marie-Louise von FRANZ, *Női mesealakok*, ford. BODROG Miklós (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1992), 221. Az őstermészettel kapcsolatban lásd még uo. 230.

⁹² SZAPU Magda, *Mesemondó és közössége Kaposszentjakabon* (Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1985), 68.

⁹³ Lásd ehhez még Diósi Ágnes megfigyelését egy Budapest XX. kerületében lakó roma fiatalasszony ördöggépzetéről: DIÓSI Ágnes, *Cigányút* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988), 31–32.

az idő egy valamihez elvezető természetű lehetőséget, jövőt nyit meg. Ráadásul a szövegben két narratíva bomlik ki, az egyik az én-ők viszonyban a személy eltemetéséig tartó, a másik pedig egy sokkal misztikusabb, voltaképp túlvilági esemény, a „fű terem” története. A narratíva jellemzője a teleologikusság [...] A teleologikusság azt jelenti, hogy a folyamatba tett személyesség valahova jut, valamilyen eredmény születik, azaz a célé az utóélet.⁹⁴

A szív, a föld és a fű ebben az értelemben az én felbomlása után kimutatható mélység, háttér (a semmi?) felkutatása. A versnek ez a területe egy más világ, a másvilág(?) megjelenése lehet. Bókay szerint ez a rész értelmezhető olyan személyes áldozatként is, melynek egyszerre szubjektuma és objektuma a vers alanya.⁹⁵ Ebből a negatív (nem krisztusi) áldozatból születik a szív, „a narcisztikus identitás metaforája.”⁹⁶ Bókay számára tehát értelmezhetővé és lényegivé válik a szív-föld-fű szerkezetű zárótétel, mégpedig úgy, hogy cigány néprajzi eredetről nem ír. A föld úgy választja el szerinte az élő és a halottat, ahogy az időben létező és az időn kívüli különbözik egymástól. A szív, mely Bókay szerint az egész mű lényegi középpontja, hozza létre a füvet, mely halált hoz, vagyis ismét a föld alá, a holtak birodalmába utal. Az sem lényegtelen, hogy fű és szív között a mag és növény analógiáját hozza létre ez az értelmezés: minőségileg más jön ugyan létre, de ez a más eredetében – melytől jelentősen különbözik – kimutatható, persze csak úgy, mint a jövő a jelenben. *Kádár Kata balladájához* képest annyiban más ez az esztétikai tárgy Bókay szerint, hogy míg ott egyértelműen a férfi–nő nemi kettősség szerelmi vonatkozásai folytatódnak a földfelszín és a föld alatti világ között megképződő „jövőben”, addig József Attila művében rhizomatikus szóródásról van szó, mely véletlenszerűségében meghatározó.⁹⁷ Ez a hierarchiát nélkülöző (a költőnél tagadó?) a költemény világában az örök, melyből újra értelmeződnek a verskezdet anarchisztikus híres sorai: az ember által épített, mulandó rendszeren, alá-fölé rendeltségen túl felsejlik a nyelvileg kimondhatatlan, a kozmosz rhizomatikus, hierarchia nélküli örök rendje, mely egyúttal az antropomorf látszat-rendszerrel szemben az egyetlen valós létező. Mindezt a vers saját magára, önteremtődésére (is) vonatkoztatva jelenti ki, metalírai

⁹⁴ BÓKAY, *Líra és modernitás*, 82.

⁹⁵ Uo., 86.

⁹⁶ Uo., 87.

⁹⁷ Uo., 87–88.

módon.⁹⁸ „A vers alapvetően nem metaforikus, nem szimbolikus, hanem tárgyszerű, és a szelf belső tartalmai nem sajátos figuratív referenciával, hanem egy, a lét homológiáját feltételező állító párhuzamossággal adóttak.”⁹⁹ Megjegyzem, a görög mitológiában nem ismeretlen az antropomorf eredet tagadása és a természeti-növényi eredetbe történő vetítés, vagy ennek problematizálása például az Oidipusz-mítoszban,¹⁰⁰ s ez erős kapcsolatban áll a narcizmussal is, hiszen Narkisszosz a mítoszban növénné, a narcizmust szimbolizáló virággá válik halálában.

Szabolcsi Miklós közli József Attila a szegedi egyetemen felvett óráinak listáját, mely szerint az első félévben Dr. Herrmann Antal Cigányok költészet, nyelve, zenéje 2. és A kincs a néphitben 1. című óráit vette fel, a második félévben pedig a Bevezetés az etnográfiába 2. és A cigányok néprajza 1. című órákat. Megjegyzésre érdemes, hogy szintén a második félévben Dr. Vinczi Károly Oláh nyelv 2. óráját is látogatta.¹⁰¹ Herrmann előadásainak bizonyosan és jegyzeteinek valószínűleg hatása volt József Attila tudományos, de főként költői fejlődésére, s a *Tiszta szívvel* cigánynak tartott motívumainak eredete is alapvetően ennek a hatásnak tudható be. A szegedi Herrmann-hagyaték jeles részét képviselik a tudós cigány hitvilággal, halotti kultuszokkal (siratók, halottak napi szokások), főként azonban a jóslással foglalkozó feljegyzései.¹⁰² A vers záró sorainak értelmezéséhez nagyban hozzájárulhat, ugyanakkor filológiaiilag valószínűsíti, hogy a költő ismerte Herrmann kéziratait, a Herrmann-hagyaték MS 1934/3 leltári szám alatt található kéziratot népdalgyűjtemény némely részleteit olvasva. A Herrmann által gyűjtött és saját kézzel leírt-összerendezett népdalok¹⁰³ a manapság ismert cigány népi anyagtól szövegvilágukban és ritmikájukban jelentősen eltérnek, a 18–19. században gyűjtött magyar népdalokhoz, főként pedig a népies műdalokhoz hasonlítanak. Feltűnő, hogy nem túlzottan ismétléses szerkezetűek, kevés táncszóval, ami

⁹⁸ Uo., 93.

⁹⁹ Uo., 99.

¹⁰⁰ Claude LÉVI-STRAUSS, *A mítoszok struktúrája*, in *Strukturális antropológia I*, ford. SALY Noémi (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), 172.

¹⁰¹ M. kir. Ferencz József Tudományegyetem. Bölcs-, nyelv- és történettudományi kar rendes és rendkívüli hallgatói 1924–25. I. köt. SZTE Klebelsberg Könyvtár leltári szám: MS 2129, SZTE Levéltára – Bölcsészettudományi Kar 1924/1925. év II. félév törzskönyv, 15. kötet, 34–36. fol. 23. jegyzet 912.

¹⁰² BÓDI Zsuzsanna, „Herrmann Antal és a hazai cigánykutatás”, in BÓDI, *Cigány néprajzi tanulmányok* 8, 72–86, 74.

¹⁰³ BÓDI Zsuzsanna, „Herrmann Antal adattári hagyatéka – Cigányok”, in BÓDI, *Cigány néprajzi tanulmányok* 8, 104–114, 105.

– a jelenkori cigány folklór anyagot tekintve – szintén szembeötlő. Magyarázata egyrészt a lejegyző hanyagsága lehetne, de ez kevésbé valószínű, másrészt az, hogy a fentebb leírt folyamatos kulturális kölcsönösségek változtattak a cigány népdal anyagán és szerkezetén. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a hagyatékban MS 1934/8 leltári szám alatt található cigány nyelvű népdalok inkább hasonlítanak az ezredfordulós folklórra, mint a fordítások, s a roma-román kulturális kölcsönhatások is szembeötlőbbek. A kéziratos gyűjtemény fordításából az első figyelemre méltó adat az *I. Dalok* füzet 93. dala, mely a *Tiszta szívvel* első sorainak variációja:

Nem ismertem az apám
Nincs barátnak gondja rám,
Édes anyám rég meghalt
És szeretőm rég megcsalt.

Nem volt soha e világon
Csak egy kis csepp boldogságom!
Te egyedül, hegedűm,
Maradtál még hozzám hűn.¹⁰⁴

Ebből azonban, a vers első részének széles körű ihlető lehetőségeit tekintve még nem következik, hogy a költő ismerte a kéziratot, hiszen az említett (bizonyított) szépirodalmi előzményeken kívül az élő néphagyomány is rendelkezésére állhatott. A következő, 94. dal már inkább érinti a síron nőtt növény – itt virág – halállal és halottkultuszokkal való kapcsolatát:

Kis sírhalom felett
Rózsa nevelkedett;
Leszakítám szálát,
Nem akartam kárát;
Rózsán sírján termett –
Nekem ásson vermet!
Letéptem, mert tudom:
Hozzá vezet útom
S akkor lesz csak végem,
Ha szálát letéptem.*¹⁰⁵

¹⁰⁴ 23. kézzel számozott lapon.

¹⁰⁵ 24. kézzel számozott lapon.

Csakhoggy ebben a versben a „halált hozó fű”, pontosabban virág egyáltalán nem negativitás, és a *Tiszta szívvel* versvilágánál inkább kapcsolatba hozható Petőfi Sándor *János vitéz*ének egyik legfontosabb motívumával. Az Iluska sírján termett rózsa, melyet János vitéz leszakít, vándorlásainak egyedüli tanúja, végül szinte vezetője lesz, s a cigány dallal párhuzamosan, általa találkozik, s egyesül újra boldog szerelemben János vitéz és Iluska. Ráadásul Tündérország éppúgy más világ, amint a halál után következő másvilág. Ezek a másik világok Bókay Antal *Tiszta szívvel* elemzésének énen túli semmi fogalmával is párhuzamba állíthatók. Herrmann cigány gyűjtésében az erre vonatkozó adatok szintén figyelemmel követhetők. Csakhoggy Herrmann-nak a dalhoz fűzött lábjegyzete egyértelműen a cigány halotti szokások felé irányítja az olvasó figyelmét: „A cigányoknál általánosan elterjedt hit, hogy nem sokára meghal az, a ki sírről virágot tép. V.ö. a 327. és 415. dal jegyzetét.”¹⁰⁶

További adalékkal szolgál ehhez a 327. dal, de nem annyira a síron nőtt növénynek és a halálnak a viszonylatában, inkább a nemkívánt terheesség évezredes emberi tapasztalatának fájdalma tekintetében.¹⁰⁷ Delia Grigore írja *A halálkép és a temetési szokások hagyományos, roma megközelítése Romániai kalderás romák* című tanulmányában, a halállal-halottakkal kapcsolatos tabukról, hogy „ha megszagolsz egy síron lévő virágot, elveszted a szaglási érzékedet.”¹⁰⁸ Összességében elmondható, hogy a sírral, pontosabban a síron-sírból tenyésző vegetációval kapcsolatban a cigány halotti kultuszok igen jelentősek, és napjainkban is megfigyelhetőek. A Herrmann jegyzeteiben már említett,

¹⁰⁶ 24. kézzel számozott lapon.

¹⁰⁷ Kicsiny kereszt a sír felett,
A földre kis árnyékot vet;
Az árnyékát, ha átlépek,
Nem bánt akkor tán a szégyen.

Elpusztulna, mint a levél,
Melyet megöl a hideg szél:
Inkább türom gyalázatom
És szeretem a magzatom.

Ehhez a dalhoz Herrmann a következő jegyzetet fűzte: „Ha 'szégyenbe esett' hajadon kis gyermek fejfájának árnyékát újholdkor átlépi, gyermeke halva jön a világra – 'ha a vén asszonyok tanácsát követi és ha az illető eltemetett gyermek már kilencz nap, vagy kilencz hét vagy hónap, vagy kilencz év óta nyugszik sírjába.' ezt V.ö. a 94., és 415. és 416. dal jegyzetét.” 87. kézzel számozott lapon.

¹⁰⁸ GRIGORE, „A halálkép...” 86.

415-ös számú népdaltöredék az, mely a *Tiszta szívvel* utolsó sorait az említett halotti szokások értelmében magyarázhatja:

Hitvány, gonosz emberek,
Utoljára kérlek meg:
Ha a sírban porladok,
Nekem békét hagyjatok!

Meghalok, de síromra
Borul majd egy rózsafa,

Kora halál éri azt
Ki egy rózsát leszakaszt!¹⁰⁹

Itt egyrészt a cigány népi hagyományból jól ismert átokformuláról van szó,¹¹⁰ másrészt az életében zaklatott lírai alany számára végső igazság szolgáltatnak a sírján termő növény által, s mindez illeszkedik a József Attila-vers utolsó sorainak értelmezésébe. Herrmann Antal több művében foglalkozott a cigány halottkultuszokkal. A siratóénekek elemzésétől a délvidéki és erdélyi cigányok halottak napi szokásainak rögzítéséig több ideillő kutatása volt.¹¹¹ A halottak sírján termő virág halált okozhat, a halált hordozza. Ez a megoldás a *Tiszta szívvel* több elemzője által kimutatott szegénylegény-motívummal is összhangban van, a síron túli igazságszolgáltatás tekintetében (amely legtöbbször kimerül a betyár hírnevének megőrzésében). Jellemző módon a betyárok és szegénylegények sorsát (különösen pedig a megtorlást) elbeszélő balladák poétikai tanulságai a cigány etnografikus kultúra pharrajimos költészetében

¹⁰⁹ 111. kézzel számozott lapon, lásd ehhez ugyanott Herrmann jegyzetét: „*V.ö. a 94. és 195. 327. dal jegyzetét.”

¹¹⁰ BARI, *A cigányokról...*, 51. Erdős Kamill írja *Nébány magyarországi „oláb”-cigány jellegzetesség* című tanulmányában az Átkokról, hogy igen gyakran használják őket, igen erős töltetűek, s legtöbbször gyorsan meg is bánják az átkozódók, amit mondtak, sőt félnek attól, hogy valóban be fog következni. A káromkodásokról hasonló módon nyilatkozik Erdős: életkor és társadalmi felépítés szempontjából is rendkívül elterjedtek és nyelvileg igen durva, intenzív megfogalmazásúak. ERDŐS, *A magyarországi cigányság*, 183–186.

¹¹¹ BÓDI, Hermann Antal és a hazai..., 74.

is megjelennek később.¹¹² A szegénylegény-motívum általában jellemző a közép-európai népköltészetre, bár a cigány hagyományba valószínűsíthetően a magyar folklórból került. A vers végét is általában a szegénylegény-motívumhoz tartozóként értelmezték eddig. A halált hozó fű valamilyen módon az ellen-ségnek való visszavágás még a halál után is.

A versben szereplő föld is a szegénylegény-motívummal összeegyeztetve válik problematikussá. Hiszen hogyan értelmezhető az „áldott földdel elfödnek” összetétel? Az áldott föld megszentelt föld kellene, hogy legyen. De a szegénylegényeket, akiket felakasztottak, nem minden esetben temették áldott földbe, bizonyos esetekben elrettentő példaként nem is lehetett szó temetésről. Itt az áldott föld lehet szürrealista-modernista vonás: az egész föld önmaga áldott és a költő, éppen úgy, ahogy a társadalmi konvenciókkal a vers elején szembehelyezkedett, ugyanúgy itt sem a társadalmilag elfogadott föld lesz az áldott, hanem az, ami önmagában megszentelődik. Lehet az egész föld szent, de lehetnek bizonyos kitüntetett pontok, melyek megszenteltek.¹¹³ Bari Károly cigánykutatásai szerint a vándorcigányok különböző helyeket kijelölnek a térből üzenetek továbbítására.¹¹⁴ Ezekkel a jelölésekkel Herrmann is foglalkozott.¹¹⁵ Az azonban, hogy ezek az üzenetek mennyiben praktikusak és mennyiben szakrálisak, nem eldöntött, illetve főként jelzőrongyok-jelzőkarók használatáról és a Herrmann által kutatott favészetek, útmutató ágak használatáról lehet inkább szó.

Bókay Antal szerint a vers lezáró része nem klasszikus szegénylegény-történet, mert a lírai alany nem azonosul még a betyár jelével sem, erre például éppen a „tisztá szív” lehet a példa, valamint ő is utal arra, hogy a betyárokat nem „áldott földbe” szokták temetni, hanem a temetőárokba.¹¹⁶ A mű úgy idézi fel a betyár-toposzt, hogy le is rombolja azt, „mond valamit, de nem azt, amit jelölni látszik.”¹¹⁷ Lengyel András véleménye szerint az

¹¹² CSENKI Imre és CSENKI Sándor, *Cigány népballadák és keservesek* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1980). 1983-ban Majoros Klára is gyűjtött egy ilyen pharrajimos balladát Szentgotthárd-Farkasfa környékén. Közli KARSAI László, *A cigánykérdés Magyarországon 1919–1945: Út a cigány holocausthoz* (Budapest: Cserépfalvi kiadása, 1992), 174.

¹¹³ MIRCEA ELIADE, *Vallástörténeti értekezés*, ford. SUJTÓ László (Budapest: Helikon Kiadó, 2014), 529–555; MIRCEA ELIADE, *A szent és a profán: A vallási lényegről*, ford. BERÉNYI Gábor (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1996).

¹¹⁴ BARI, *A cigányokról*, 177, 197–202.

¹¹⁵ HERRMANN Antal, „A vándor cigányok rovájszelei: Runic symbols of nomadic Gypsies”, *Ethnographia* 4 (1983): 10–12, 323–327. Lásd még a Herrmann-hagyatékban a kéziratok tanulmányokat és a szerző rajzait a jelölésekről: MS 1934/3.

¹¹⁶ BÓKAY, *Líra és modernitás*, 84.

¹¹⁷ Uo.

„áldott föld” a haza földje, tehát valamely társadalmi-politikai-közösségi értelemben megszentelt, nem a szakralitás közvetlen értelmében.¹¹⁸ A felkötött, társadalomról minden értelemben levált létező „gyönyörűszép szíve” Lengyel András szerint sem csak nyelvi feszültséget kelt az értelmezőben. A kulcsfontosságú szimbólum ezúttal is a „halált hozó fű”, és Lengyelnek is van történeti-filológiai magyarázata a szintagmára, mely nem köthető a roma hagyománykörhöz.

A tiszta, világos artikulációjú versnek ez a „halálhozó” jelző a leginkább enigmatikus eleme. Állítólag a későbbi színházi rendező, az ekkor még költőként jelentkező Homályos (későbbi, ismertebb nevén: Hont) Ferenc egyik leleménye volt ez a szó, itt egyszerű átvétel tehát. Ha a szóhasználat forrása nem Hont volt, hanem Róheim Géza könyve, vagyis ha már ekkor ismerte *A varázserő fogalmának eredetét* (1914), a helyzet ugyanez. S nem kizárható, hogy ez az átvétel, az elsődleges költői intenciótól némileg függetlenül, önálló életre is kelt. Azaz zárvány a versben. De azt hiszem, ez csak kegyes értelmezői önáltatás, valójában többről s másról van szó. A „gyönyörűszép szív” fölött kisarjadó fű jelzője, a „halálhozó” a *halál* perspektíváját vetíti a versben megjelenő – végig gondolatkísérletként előadott – *alternatíva* fölé.¹¹⁹

Eszerint a középkori haláltáncköltészet hagyományával is leírható poétikai tapasztalat lenne a szóösszetétel megfejtése. Másrészt pedig Róheim Gézának a természeti népek kultúrája kapcsán végzett kutatásaival, a „dolgok velejére” vonatkozó megállapításaival, s az ehhez kapcsolódó néprajzi elemekkel hozható összefüggésbe.¹²⁰ A síron termő halált hozó fű jelenségét Szabolcsi Miklós a *Kádár Kata* ballada végkifejlete alapján köti össze az etnografikus hagyománnyal. Először ő is a betyárballadák hatását fedezi fel, majd a síron termő növény szimbóluma ugyanúgy a lírai alany létigazolása lesz, mint a *Kádár Kata* végén a szerelmesek sírján növő virágok összefonódása.¹²¹ Míg azonban a *Kádár Kata* esetében egyértelműen szerelmi költészetről van szó, addig József Attila versében, és a bemutatott cigány népdalban a szegénylegény-balladák hagyománya jelentkezik.

¹¹⁸ LENGYEL, „József Attila *Cigánydala*”, 86.

¹¹⁹ Uo., 86–87.

¹²⁰ RÓHEIM Géza, *A varázserő fogalmának eredete* (Budapest: Posner Károly Lajos és fia, 1914), 119–142, 209–218.

¹²¹ BÓKAY, *Líra és modernitás*, 27.

József Attila *Tiszta szívvel* című versének a kulturális hagyományokban elfoglalt helyéről az elmúlt közel száz évben több vélemény, értelmezés született. Ezek közül néhány érintette, néhány értelmezte is a cigány folklórral való kapcsolatot. A verset lezáró sorok értelmezésekor azonban eddig még nem merült fel a cigány népköltészet közvetlenül értelmezhető hatása és Herrmann Antal munkásságának ihlető-segítő szerepe. A kéziratos Herrmann-gyűjtemény ismeretének felhasználása – a tudományos kutatás szépirodalmi-lírai alkotás érdekében való tanulmányozása – tipikusan József Attila munkamódszerére vall. Jelenleg úgy tűnik, a Herrmann-hagyaték vonatkozó része az egyetlen forrás, ahonnan ezt a motívumot József Attila meríthette, hacsak nem hallomásból vagy Juhász Gyula segítségével. Utóbbiakra azonban nincs adat.

Hagyományozás és alkotás témakörében végezettel a Roman Jakobsont idéző Görög Veronika *A cigány folklór* című munkájában megfogalmazott gondolataira hívom fel a figyelmet, aki ugyan a folkloristák és a gyűjtők kapcsán fogalmazta meg mondanivalóját, de minden bizonnyal József Attila alkotói hozzáállását is jól körülírhatóvá teszi a *Tiszta szívvel* kapcsán. Nem az a feladatunk, hogy az eredetet nyomozzuk, hanem, hogy a kölcsönösségek folyamatában megfigyelhető változás és a megszülető szöveg elemzését elvégezzük. Így megmutatkozhat, hogy a kölcsönzés és az átalakítás újat teremtő alkotás.¹²²

¹²² GÖRÖG, „A cigány folklór...”, 129.